

SINT-PETRUSBASILIEK

Steven A. van Groeningen (auteur)
Bea Schoenmakers (tweede lezer)

9 december 2014

Samenvatting

Aan het eind van de 13^e eeuw werd een romaanse kerk gebouwd op een kerkheuvel binnen een meander van de Dommel. Door het Bloedwonder – een eeuw later – werd Boxtel een bedevaartsoord. De Sint-Petruskerk die in de 15^e en 16^e eeuw op die plaats gebouwd werd, was dan ook relatief groot. Het is qua bouwstijl een laatgotische kruisbasiliek. De toren wijkt af van de hier gebruikelijke Kempense gotiekstijl. Bij de Vrede van Munster in 1648 werd de kerk overgedragen aan de Protestanten. Ze hebben de kerk verwaarloosd. In 1798 kregen de Katholieken hun kerk weer terug. De restauratie startte in 1823 en de kerk werd geconsacreerd in 1827. In de kerk staat een beroemd Smits-orgel uit 1842. In 1918 volgde een ingrijpende restauratie door architect Jos Cuypers. In 2011 kreeg de kerk de eretitel 'basiliek'.

De Sint-Petruskerk in Boxtel - ofwel de rooms Katholieke kerk Sint Petrus' Stoel te Antiochië - is een laatgotische kruiskerk die gebouwd is in de 15e en 16e eeuw.

De kerk werd gebouwd op een **kerkheuvel** of kerkberg. Dat is een kunstmatige heuvel waarop een kerkgebouw gebouwd is. Een meander van de Dommel omsloot oorspronkelijk de heuvel die eigendom was van de Heer van Boxtel. De kerkheuvel was nodig omdat het gebied waarop de kerk gebouwd werd, te moerassig was door haar ligging nabij de Dommel.

De oudste vermelding van de kerk dateert van 1293. Al in 1290 was sprake van een plebaan in Boxtel. Vermoedelijk is de **eerste - romaanse - kerk** omstreeks dat jaar gebouwd. Het is denkbaar, maar niet bewezen, dat op de heuvel oorspronkelijk een burcht (Motteburcht) heeft gestaan, die verlaten werd toen Willem I van Boxtel het Kasteel Stapelen verwierf.

Rond 1380 vond in Boxtel een **Bloedwonder** plaats, toen de priester Eligius van den Aker tijdens de Heilige Mis de miskelk met witte wijn omstootte. Op de altaardecken ontstonden rode vlekken en de geschrokken priester probeerde tevergeefs om de vlekken uit te wassen. Vanaf die tijd kwamen grote groepen pelgrims naar Boxtel om de Bloeddoeken te vereren. Deze geliefde bestemming als pelgrimsoord heeft ongetwijfeld bijgedragen aan de bouw van een kerk van deze omvang onder andere door inkomsten uit bedevaarten.

schilderij van het Bloedwonder

In de **15e eeuw** is met de bouw van de **nieuwe – huidige - kerk** begonnen. Men bouwde eerst een nieuwe toren, waarna de oude toren werd afgebroken en het schip van de nieuwe kerk werd gebouwd. Het tufsteen van de romaanse kerk werd hergebruikt in de speklagen. In het begin van de 16e eeuw werd ook het priesterkoor vergroot en van één straalkapel voorzien. Mogelijk vond dat al in 1491 plaats. De toren stamt waarschijnlijk uit 1469, toen een nieuwe luidklok werd aangeschaft.

In 1493 werd de kerk tot **kapittelkerk** verheven teneinde ‘... den goddelijken dienst in de parochiale kercke van den dorpe van Baxtel (..) te vermeerderen.’ Het was het laatste kapittel dat in Brabant werd ingesteld. Het bestond uit negen kanunniken en er werd speciaal voor hen een koorgestoelte (koorbanken) gebouwd.

De kerk is een **laatgotische kruisbasiliek**. Het schip stamt uit het midden van de 15e eeuw; de dwarspanden (transepten) zijn uit de eerste helft van de 16e eeuw en het koor waarin zich een kapel met sacristie bevindt, dateert van omstreeks 1500. Het dwarspand vertoont speklagen van tufsteen en baksteen: restanten van de oude romaanse kerk.

De bakstenen **toren** wijkt af van de gebruikelijke Kempense gotiek. Zo zijn er geen steunberen. De spits is laat-16e-eeuws en aan de zuidzijde is een portaal uit het midden van de 16e eeuw. In 1613 brandde de torenspits van de kerk af door een blikseminslag, maar deze werd twee jaar later weer opgebouwd en sindsdien is hij qua architectuur niet meer gewijzigd.

de toren in al zijn pracht

De hoogte van de toren bedraagt (tot en met de haan) ongeveer 70 meter. Het torenlichaam bestaat uit vier geledingen die door tufstenen water- en druiplijsten van elkaar gescheiden zijn. De geledingen corresponderen overigens niet met de in de toren aangebrachte zolders. De toren kent geen steunberen maar wel hoekverzwaringen die in de eerste drie geledingen in het torenmassief zijn opgenomen. In de vierde rijkversierde geleding is een - in de gotiek geldend - principe toegepast namelijk dat een toren naar boven toe steeds rijker versierd wordt.

De spits van de toren gaat over van een vierkant in een achthoekige houten spits, waarin twee open lantaarns of gaanderijen zijn aangebracht. Daarboven bevinden zich een peervormige helm en in de top de gebruikelijke bekroningornamenten: de appel, het kruis en de haan. Er is naar alle waarschijnlijkheid nooit een balustrade aanwezig geweest - zoals bij de Sint Jan in 's-Hertogenbosch - op de overgang van het vierkant naar de achthoekige spits. In de toren bevinden zich vier luidklokken van na de Tweede Wereldoorlog, omdat de oorspronkelijke klokken in 1942 door de Duitsers in beslaggenomen werden, en een beiaard van 48 klokken. In de vierde geleding zijn de galmgaten, in twee verdiepingen, aan elke zijde van de toren zes stuks, waarachter de klokken en de beiaard zich bevinden.

De kerk is - behalve met de toren - verrijkt met drie kleine torentjes: een zogenaamd dakruitertje op de viering en twee originele gave traptorentjes, één aan het zuidertransept en één bij de sacristie. Een merkwaardige bijzonderheid van eerstgenoemd hoog traptorentje is dat de treden van de stenen wenteltrap, die op de gewelven uitkomt, veel meer zijn uitgesleten dan de treden van de toren.

Tegenwoordig komt men de kerk binnen via de torenhal, maar vóór de restauratie in de twintiger jaren van de vorige eeuw waren de gewone ingangen die van het dichtst bij de toren gelegen travee van de zuidelijke en noordelijke zijbeuk. De oude hoofdingang (zie de tekening van Hendrik Verhees op blz. 8) lag precies in het midden van de zuidelijke zijbeuken en wel bij de derde travee.

de suisse

In de jaren rond **1918** vond een grondige **restauratie** plaats onder leiding van **architect Jos Cuypers**. Toen werd aan de eerste travee van de noordelijke zijbeuk een doopkapel toegevoegd. Voordien doopte men in de sacristie.

de kerk van binnen als men uit het portaal de kerk inkomt

Als men het kerkgebouw binnenkomt via de hoofdingang onder de toren aan de zuidzijde, dan komt men in de Torenhal die pas na de restauratie van 1918 in gebruik is genomen. Komt men vervolgens via de houten deuren de kerk binnen, dan ziet men het schip met links en rechts de zijbeuken en in het midden de viering met de beide dwarsarmen, het priesterkoor met het hoofdaltaar en rondom het koor, de kooromgang met de enige straalkapel de 'Bloedkapel'. Samen vormt dit een kruis. Daarom is het **een "kruisbasiliek" qua bouwvorm**. In de noord-oostzijde bevindt zich ook een sacristie.

Het meest bijzondere in de kooromgang is de **Heilig-Bloedkapel** met het prachtige gewelf, gebouwd in 1561. Bij de restauratie in 1918 werd de muur die de kapel van de kerk afscheidde, weggebroken. In de 17^e en 18^e eeuw diende deze - van de kerk afgescheiden - ruimte tot gemeentehuis. Daarom is er ook boven het traptorentje bij de sacristie een heuse 'gijzelkamer'.

In de Heilig-Bloedkapel staat een altaar dat aan de Drie Koningen gewijd is.

altaar gewijd aan de Drie Koningen

De weinige **kunstvoorwerpen** in de maagdelijk witte kerk zijn de preekstoel, de vier biechtstoelen en het hoofdaltaar. Allemaal van eind 19^e en begin 20ste eeuw. Opvallend is dat nagenoeg alles wat in de kerk aanwezig is, uit de tijd stamt toen de Hervormden de kerk hadden verlaten. Er is na bijna 200 jaar niets meer over uit de tijd van vóór de Reformatie. Het prachtige barokke hoogaltaar is tijdens de restauratie van 1918, onder toezicht van toenmalig Deken De Wijs, vervangen door een sober marmereen altaar. De communiebank met het loofwerk en de engeltjes (de 'putti') komt waarschijnlijk uit de schuurkerk.

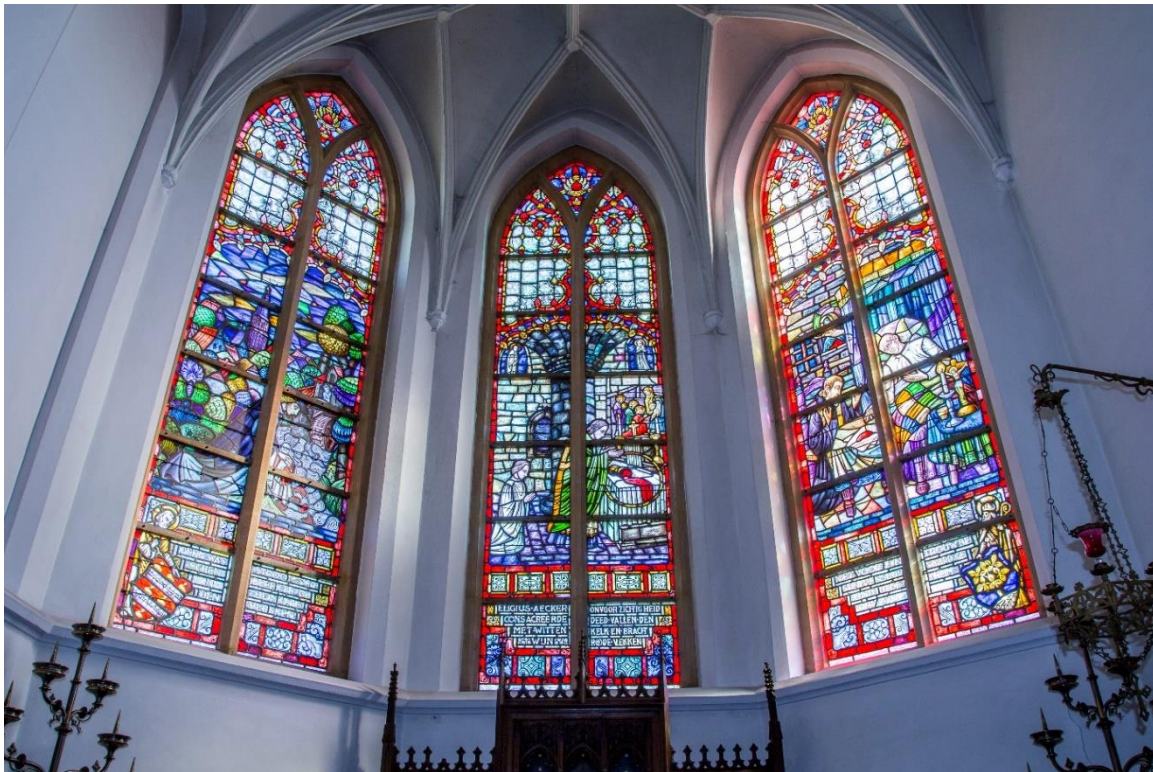
hekwerk

Van zeer groot belang is **het Smits-orgel uit 1842**, met 1842 pijpen (even veel als het bouwjaar!) en een 16e-eeuws beeld van de heilige Petrus, dat nog in de schuurkerk heeft dienst gedaan.

Ook zien we de 18 gerestaureerde pilaarheiligen, die van rond 1900 zijn. Daarnaast zijn in de nissen van de zijbeuken gemetselde resten van een renaissance oksaal uit 1608 ontdekt.

De **gebrandschilderde ramen** in de zijbeuken beelden heiligen uit die met de eucharistie verband houden en dateren uit 1927. Ze zijn vervaardigd in het atelier van Nicolas te Roermond.

De ramen in het noordertransept zijn gewijd aan Maria Ten Hemelopneming en Maria Koningin van de Rozenkrans. Het raam in het zuidertransept is gewijd aan de Verschijning van Jezus aan de vrouwen die na de verrijzenis zijn graf willen bezoeken en 's Heren Hemelvaart. In de kooromgang is het ene raam gewijd aan het Laatste Avondmaal en het andere raam aan het Heilig-Bloedwonder met een afbeelding van Eligius van den Aker tijdens het opdragen van de mis waarin de kelk omvalt.

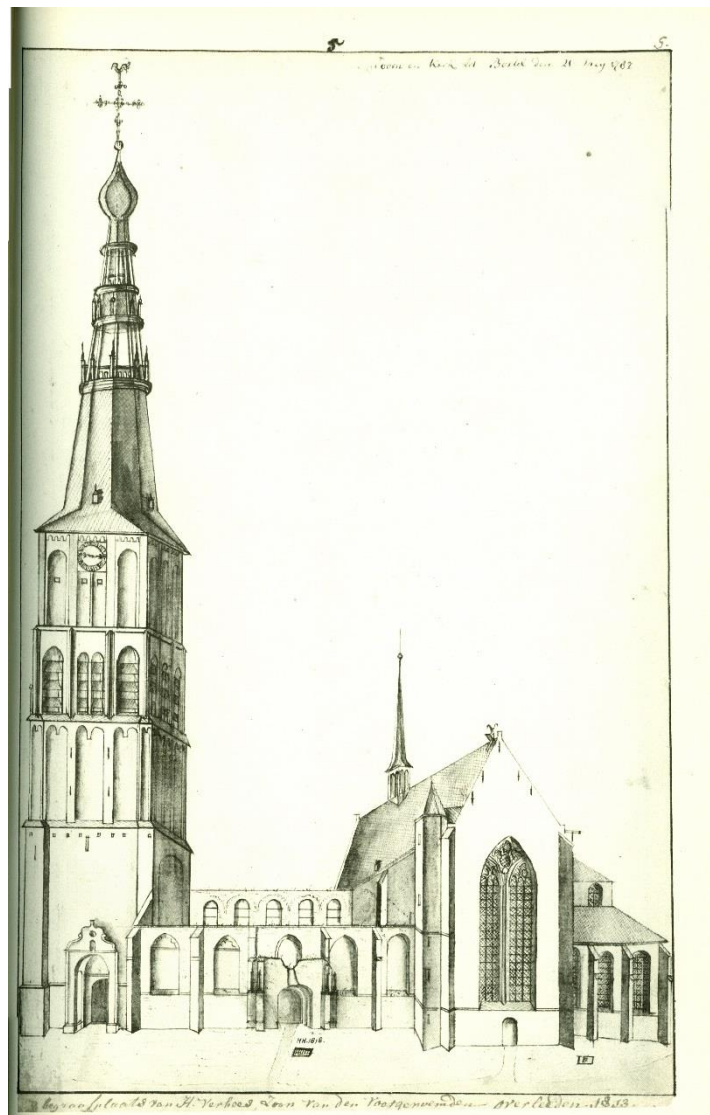
In de Heilig-Bloedkapel zijn drie glas-in-loodramen te zien die elk de lotgevallen van Eligius van den Aker laten zien: het omvallen van de kelk, het uitwassen van de doeken in de Dommel en Eligius op zijn sterfbed.

De ramen in de lichtbeuk boven de scheibogen in het schip en het priesterkoor bevatten geen voorstellingen. Men noemt ze wel 'tapijt'ramen. Alle ramen dateren uit het begin van de 20ste eeuw.

Ook zijn er **drie schilderijen uit de middeleeuwen** die oorspronkelijk in de schuurkerk dienst hebben gedaan: 'De Blijde Boodschap', 'Sint Antonius van Padua' en 'De gekruisigde Christus'.

Rond het jaar 1500 waren er vermoedelijk **wel 15 altaren** in de kerk aanwezig, waaronder drie gildenaltaren. Ook onder het oksaal waren drie altaren aanwezig: het St. Jansaltaar, het Sint Nicolaasaltaar en het Heilig-Kruisaltaar. Vanaf de oprichting van het kapittel werden de meeste altaren bediend door de kanunniken.

In **1648, het jaar van de Vrede van Munster**, werd de kerk overgenomen door de **Hervormden** die alleen het dwarspand (het noorder- en zuidertransept) en het koorgedeelte in gebruik namen. Die kregen een functie in de Hervormde kerkdiensten. Als gevolg van het geringe aantal Hervormden werd de kerk verwaarloosd en in 1684 stortte het schip van de kerk in. Op 9 november 1800, tijdens een storm, stortte bovendien nog een overeind gebleven muur van de zijbeuk van het schip (aan de zuidzijde boven de traveeën) in. Zo kennen we de kerk uit de oude gravures van Hendrik Verhees: met dat geruïneerde schip. De toren was eigendom van de (burgerlijke) gemeente, waardoor het onderhoud van de toren tijdens de bezetting door de Hervormden - tenminste goeddeels - was verzekerd.

gravure van de zuidzijde van de kerk en toren, met ingestort schip, van Hendrik Verhees.

Hoewel **de Katholieken** hun kerk in **1798** weer **terugkregen** ontstond er een twist over de herbouw van de bestaande kerk dan wel de bouw van een nieuwe kerk. Terwijl de Hervormden in 1812 een nieuw, door Hendrik Verhees ontworpen (en nog steeds bestaand) kerkgebouw betrokken, maakten de Katholieken nog gebruik van hun schuurkerk. Pas in **1823** begonnen de Katholieken met de **herbouw** onder leiding van architect Gerrit Heessels. In **1827** werd de **hernieuwde Sint-Petruskerk ingewijd** (geconsacreerd) door Vicaris Van Alphen, toenmalig bestuurder van het Bossche Bisdom.

De oorspronkelijk in baksteen gemetselde **gewelven** met natuurstenen ribben bevinden zich nog boven het transept (netgewelven in de dwarsarmen, een stergewelf boven de viering), de omgang, de sacristieën en de Heilig-Bloedkapel (kruisgewelven). Bij de herbouw van de kerk (rond 1823) zijn in het schip en in de zijbeuken stucgewelven aangebracht. Ook het priesterkoor heeft zo'n stucgewelf, waarvan de ribben - evenals in het schip - op later aangebrachte lisenen rusten.

Rondom de kerk bevindt zich - in een hoefijzervorm - het **kerkhof**. Pas na de Reformatie, toen het verboden werd om mensen in de kerk te begraven, werd hier volop gebruik van gemaakt. In de dertiger jaren van de 20^e eeuw werd het kerkhof bij de Sint-Petruskerk te klein. In 1931 is er een nieuwe gemeentelijke begraafplaats aangekocht aan de Bosscheweg.

In **2011** is aan de Sint-Petruskerk de **eretitel van basiliek** toegekend door de Romeinse Congregatie voor de Goddelijke Eredienst. Daarmee werd deze kerk de 23ste basiliek in Nederland. Binnen de katholieke kerk is de titel 'basiliek' een eretitel voor bijzondere kerken. Dus vanaf die tijd is de naam **Sint-PetrusBasiliek**.

in 2011 krijgt de kerk de eretitel 'basiliek'

Chronologie van de Sint-Petrusbasiliek:

- 1290 bouw romaanse kerk
- 1390 groter koor (belangstelling neemt toe na het Heilig Bloedwonder)
- 1490 bouw nieuwe toren en deel nieuw schip (3 traveeën)
- 1495 afbraak oude toren (romaanse kerk) schip wordt afgebouwd
- 1510 bouw zuider- en noordertransept; kerk wordt kruisvormig
- 1520 verhoging beide transepten
- 1550 bouw van het nieuwe koor
- 1560 bouw Heilig-Bloedkapel(?)
- 1575 uitbreiding gebouwtje tussen Heilig-Bloedkapel en sacristie
- 1607 bouw van het oksaal bij ingang priesterkoor
- 1613 houten torenspits brandt af
- 1615 bouw nieuwe spits door meester Hendrik Cornelis
- 1648 Protestanten nemen de kerk in beslag (na de Vrede van Munster)
- 1657 gemeenteraadsvergaderingen in de kerk (Heilig-Bloedkapel en sacristie)
- 1684 het dak van het schip stort in
- 1791 nieuw vieringtorentje
- 1791 sloop kanunnikenbanken
- 1798 Katholieken krijgen de kerk weer onder hun beheer
- 1798 verbod op begraven in de kerk
- 1800 storm verwoest zuidermuur van het schip boven de traveeën
- 1823 restauratie, o.l.v. architect Gerrit Heessels
- 1823 nieuw dak op het schip en nieuw vieringtorentje,
- 1823 verwijdering oksaal uit de kerk (?)
- 1827 inwijding door Vicaris van Alphen
- 1840 bouw nieuw orgel door F.C. Smits uit Reek
- 1918 restauratie o.a. nieuwe doopkapel o.l.v. architect Jos Cuypers
- 1942 4 klokken worden door de Duitsers geroofd
- 1948 4 nieuwe klokken worden in de toren gehangen
- 1962 grote schoonmaak, ontdekking muurnissen in de zijbeuken
- 1962 ontdekking brokstukken van het vroegere oksaal in de muurnissen
- 1968 beiaard met 48 klokken wordt in de toren gehangen
- 1982 omvangrijke restauratie toren m.m.v. Stichting 'Red de Toren'
- 1982 carillon wordt een verdieping hoger gehangen in de toren
- 1991 omvangrijke restauratie van interieur en exterieur
- 2001 restauratie kerkhofmuur rond de kerk
- 2006 omvangrijke restauratie Smits-orgel
- 2012 Sint-Petruskerk verheven tot Basiliek door Bisschop Hurkmans

Kerk, toren en hun geschiedenis zijn beschreven in de boeken "De Boxtelse St. Petrus", deel I (1983) en deel II (1986) door P. Dorenbosch.

literatuur:

- Archief van de gemeente Boxtel
- BHIC (Brabants Historisch Informatie Centrum)
- Heemkundekring Boxtel
- Archief Verrijzenisparochie Boxtel
- Archief Stichting 'Red de Toren'
- Archief RCE (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)
- Onderzoek door bouwhistoricus D.J.K. Zweers
- Ars Catholica; Leiden
- Deel I en II 'De Boxtelse Sint Petrus' door P. Th. A. Dorenbosch
(verkrijgbaar achter in de kerk, bij de plaatselijke boekhandel of te leen bij de bibliotheek)